

Omaaegse tsentraliseeritud plaanimajandusega riikide rahaasutused ei olnud oma olemuselt tõelised pangad. Seepärast tekkis turumajandusele ülemineku alguses tohtu hulk väikepanku, kuid need suutsid osutada vaid mõnesid nüüdisaegsele pangandusele iseloomulikke teenuseid ja neidki piiratud mahus. Seetõttu lõpetasid paljud väikepangad peatselt tegevuse või ühinesid. Turu avanemise järel saabusid siirderiikidesse ka esimesed välispangad. Nende turule tuleku mõju kohta läbi viidud uurimuse tulemustest ongi juttu alljärgnevas artiklis.

VÄLISPANKADE TULEKU MÕJU KESK- JA IDA-EUROOPA PANGANDUSTURULE

Janek Uiboupin

■ Sissejuhatus ■

Seoses rahvusvahelise kaubanduse laienemisega ja välisotseinvesteeringute voogude suurenemisega on rahvusvaheline pangandus kasvanud kiiresti juba alates 1960. aastast. Siirdemajandusriikides, eriti just Kesk- ja Ida-Euroopas (KIE), on alates 1990. aastate teisest poolest rahvusvaheliste pankade tegevus märkimisväärselt aktiveerunud. Seda tänu nende riikide finantsturgude avanemisele. Väliskapitali osakaal pankade aktsiakapitalis moodustab keskmiselt üle 50%, Eestis koguni 86%. Seega võib väita, et pangandusturg on KIE riikides olulisel määral väliskapitali kontrolli all.

Kasvav välisosalus panganduses tekitab küsimuse, kuidas välispankade osakaalu kasv mõjutab sihtriigi pangandusturgu. Senistes uurimustes on pööratud tähelepanu peamiselt sellele, kuidas välispankade sisenemine turule mõjutab kodumaiste pankade tulukust ja kulude taset (mõju puhtale intressimarginaalile, varade tootlusele, üldkuludele, mitteintressituludele ja laenukahjumeile). **Kuna mitmes KIE riigis, sh Eestis läheneb väliskapitali osakaal juba 90%le, siis analüüsiti käesoleva artikli aluseks olevas uurimuses välispankade turule sisenemise lühiajalist mõju pangandusturule ter-
vikuna.** Claessens *et al*¹ on järeldanud, et välisosalususe kasv vähendab kodumaiste pankade puhast intressimarginaali ja üldkulude taset, st suureneb turu efektiivsus. Lensink ja Hermes² on aga märkinud, et välisosalususe mõju kodumaiste pankade tegevusele sõltub riigi majanduse arengutasemest, mida näitab SKP suurus ühe inimese kohta. Vähemarenenud riikides põhjustab suurem välisosalus panganduses kodumaiste pankade kulude ja marginaalide kasvu, arenenud riikides aga ei ole selget seost ilmnenu.

¹ Claessens, S., Demirguc-Kunt, A. ja Huizinga, H. (2001). *How Does Foreign Entry Affect Domestic Banking Markets?* Journal of Banking and Finance, 25 (5), lk 891–911.

² Lensink, R., Hermes, N. (2004). *The Short-term Effects of Foreign Bank Entry on Domestic Bank Behaviour: Does Economic Development Matter?* Journal of Banking and Finance, 28 (3), lk 553–568.

Käesoleva artikli aluseks olnud uurimuses püüti määratleda välispankade turule sisenemise mõju sõltuvust pangandusturu arengutasemest. Kui varasemates uurimustes oli võrreldud omavahel peamiselt erinevaid riikide rühmi, kas arengumaid, arenenud riike või siirdemajandusriike, siis käesolev uurimus keskendus pangandusturu arengule KIE siirderiikides. Eesmärk oli empiirilisel hinnata välispankade turule sisenemise lühiajalist mõju kodu- ja välispankade efektiivsusele KIE siirderiikide näite varal.

■ Uurimuse teoreetiline taust ■

Välispankade turule sisenemise mõju uurimine sai alguse juba McKinnoni ja Shaw³ teoreetiliste töödega finantskeskkonna liberaliseerimise kohta, kus leiti, et turulepääsu takistuste kõrvaldamine ja pangandusturu avamine võimaldab rahvusvahelistel pankadel katta rahuldamata nõudlust nende pangateenuste osas, mida kodumaised pangad ei suuda pakkuda. Enamikus senistes uurimustes (Bonin *et al*; Dages *et al*; Doukas *et al*)⁴ on leitud, et välispankade tulekuga vähemarenenud turgudele kaasneb palju positiivset, näiteks:

- uute finantsteenuste ja finantsinnovatsiooni areng;
- mastaabisäästu ja profiilisäästu tekkimise võimalus;
- finantssüsteemi infrastruktuuri areng (suurem läbipaistvus ja hea pangandustava juurutamine, finantsregulatsiooni arendamine, juhtimisteabe ülekanne);
- konkurentsi suurenemine sihtturul;
- investeerimiskliima paranemine ja välisinvesteeringute lisandumine mittefinantssektorisse.

Mõned autorid, näiteks Weller⁵ on leidnud, et välispankade sisenemisega siirdemajandusriigi turule võivad kasvada kodumaiste pankade laenukahjumid, kuna nõrgemad kodumaised pangad ei suuda konkureerida välispankadega ja pööravad vähem tähelepanu laenu kvaliteedile, et hoida oma turuosa.

Varasemate uurimuste kohaselt on välispankade tuleku korral oodata konkurentsi suurenemist sihtriigi pangasektoris. See tähendab tavaliselt ka tulukuse vähenemist.

Välispankade turule sisenemise oodatav mõju on esitatud tabelis 1.

³ McKinnon, R. I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*, Washington DC, The Brookings Institution. Shaw, E. (1973) *Financial Deepening in Economic Development*, New York, Oxford University Press.

⁴ Bonin, J., Miszei, K., Szekely, I. ja Wachtel, P. (1998). *Banking in Transition Economies: Developing Market Oriented Banking Sectors in Eastern Europe*. Edward Elgar, Brookfield, Vermont. Dages, B. G., Goldberg, L. ja Kinney, D. (2000). *Foreign and Domestic Bank Participation in Emerging Markets: Lessons from Mexico and Argentina*. Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review, 6 (3), lk 17–35. Doukas, J., Murinde, V. ja Wihlborg, C. (1998). *Main Issues in Financial Sector Reform and Privatisation in Transition economies*. Kogumikus *Financial Sector Reform and Privatisation in Transition Economies*. Elsevier Science B.V., Amsterdam, lk 1–18.

⁵ Weller, C. E. (2000). *Financial Liberalization, Multinational Banks and Credit Supply: The Case of Poland*. *International Review of Applied Economics*, 14 (2), lk 193–211.

Tabel 1. Välispankade turule sisenemise oodatav mõju

Muutuja	Välisosaluse seos muutujaga
Tulutoovate aktive intressitootlus	Negatiivne
Kasumlikkus	Negatiivne
Mitteintressitulud	Positiivne või negatiivne
Panga üldkulud	Positiivne
Laenukahjumid	Positiivne või negatiivne

Allikas: autori koostatud

Antud uurimuses analüüsiti ka seda, kuid võrd välispankade turule tuleku mõju sõltub pangandusturu arengutasemest. Riikides, mille turg on erineva arengutasemega, võib välispankade saabumise mõju kodumaiste pankade rentaablusnäitajale olla erinev. Ülekandefektid võivad olla olulisemad vähemarenenud finantsturuga riikides (King ja Levine)⁶, kus arengupotentsiaal on suurem. **Pikema aja jooksul on pangandusturg välispankade suurema osakaalu korral efektiivsem, kuid lühiajaliselt võib välispankade tulek vähemarenenud turgudele põhjustada pigem kulude kasvu.** See on seotud mitmesuguste investeringutega, mis on vajalikud kohalike pankade konkurentsivõime suurendamiseks. Võib järeldada, et kodumaise panga reaktsioon välisosaluse muutumisele turul sõltub ka kohaliku panga turuosast varade mahu järgi. Mida suurem pank, seda aeglasemalt on ta võimeline reageerima muutustele.

■ Ülevaade kasutatud andmeist ■

Käesolevas uurimuses käsitleti välispankana panka, milles mitteresidentide omanduses on üle 50% aktsiakapitalist. Välispankade osalust turul väljendati kahe näitajaga: välispankade varade osakaal pankade koguvaras antud riigis ja välispankade arvuline osakaal pankade koguarvus antud riigis. Töös kasutati kümne KIE siirderiigi andmeid (Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Leedu, Läti, Poola, Slovakkia, Sloveenia, Tšehhimaa ja Ungari). 1995.–2001. aasta andmed grupeeriti järgmiselt: üksikpankade andmed, välisosalus riigi pangandusturul, riigi pangandusturu arengu karakteristikud, riigi makromajanduslikku arengut iseloomustavad näitajad.

Pangaspetsiifiliste andmetena kasutati BankScope'i andmebaasi, kus on kajastatud 319 nimetatud riikides tegutseva panga bilansi- ja kasumiaruande näitajad aastail 1995–2001. Pangandusturu arengut iseloomustavate näitajatena kasutati eralaenude suhet SKPsse. Vastavad andmed on saadud Rahvusvahelise Valuutafondi statistikakogumikust⁷.

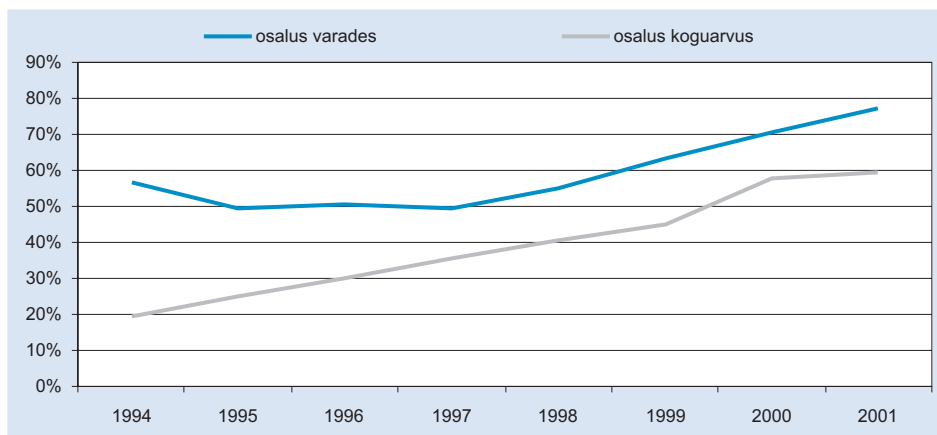
Riigi makromajanduslike näitajatena kasutati järgmisi muutujaid: SKP reaalkasv, SKP inimese kohta, inflatsioon tarbijahinnaindeksi järgi. Need andmed saadi Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupanga (EBRD) publikatsioonist⁸.

⁶ King, R. G., Levine, R. (1993). *Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right*. Quarterly Journal of Economics, 108, lk 717–737.

⁷ International Monetary Fund. International Financial Statistics Yearbook 2003.

⁸ European Bank for Reconstruction and Development. *Transition Report 2003: Integration and regional cooperation*.

Välispankade keskmine osalus vaatlusaluste riikide panganduses aastail 1994–2001 on toodud joonisel 1. Osalus koguvarades oli keskmiselt umbes 70%, välispankade osa pankade koguvarvus jäi aga 50% piiresse. Seega on välispankade turuosa siirderiikides üsna suur ja see on pidevalt kasvanud.

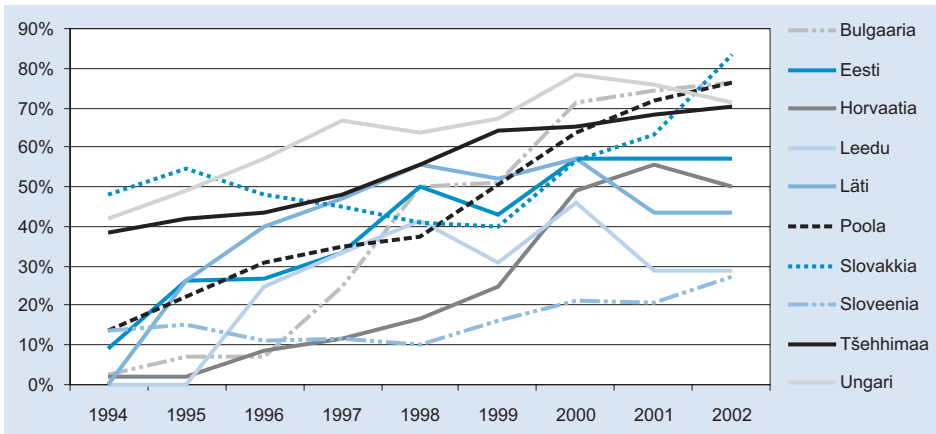
Joonis 1. Välispankade keskmine osalus KIE riikide panganduses 1994-2001

Joonisel 2 on toodud välispankade osakaal pankade koguvarvus riigiti aastail 1994–2002. Arvult oli välispanku kõige enam Slovakkias (84% koguvarvust) ja kõige vähem Sloveenias (alla 30%). **Välispankade arv aga ei pruugi näidata nende reaalset osalust turul. Näiteks Eestis oli 2002. aastal välispanku arvuliselt 57%, kuid välisomanduses olevate pankade varade osa pankade koguvarvas oli ligi 99%⁹.** Ka joonis 1 näitab, et välispankade osa pangandusturu koguvarvas on suurem kui nende osa pankade koguvarvus. Mõningais riikides, nagu näiteks Ungari ja Horvaatia, on välispankade arv pankade koguvarvus isegi veidi vähenenud, kuid see on seotud pankade ühinemiste ja ülevõtmistega, tegelik välisosalus ei ole märkimisväärselt kahanenud. Et enamikus siirderiikides on pankade erastamine lõpule viidud, siis uusi välispanku enam nii sageli turule ei tule. Ka Eestis on välispankade arv viimaseil aastail püsinud stabiilne.

Pangandusturu arengu iseloomustamiseks võib kasutada mitmesuguseid muutujaid. Käesolevas uurimuses kasutati panganduse arengu indikaatorina pankade poolt erasektorile antud laenude suhet SKPsse (DCGDP). See on rahvusvaheliselt võrreldav riigi finantssektori arengu näitaja, kuid selle puuduseks on asjaolu, et erasektori laenukoormus konkreetsel aastal sõltub mitmesugustest makromajanduslikest näitajatest ja seega võib DCGDP väärtus teatud perioodidel märkimisväärselt väheneda, mis aga ei tähenda tingimata pangasektori arengutaseme langust.

Näiteks on Tšehhimaal eralaenude suhe SKPsse viimase 5–6 aasta jooksul pidevalt vähenenud (vt joonis 3), kuid EBRD hinnangul on panganduse arengutaseme Tšehhimaal

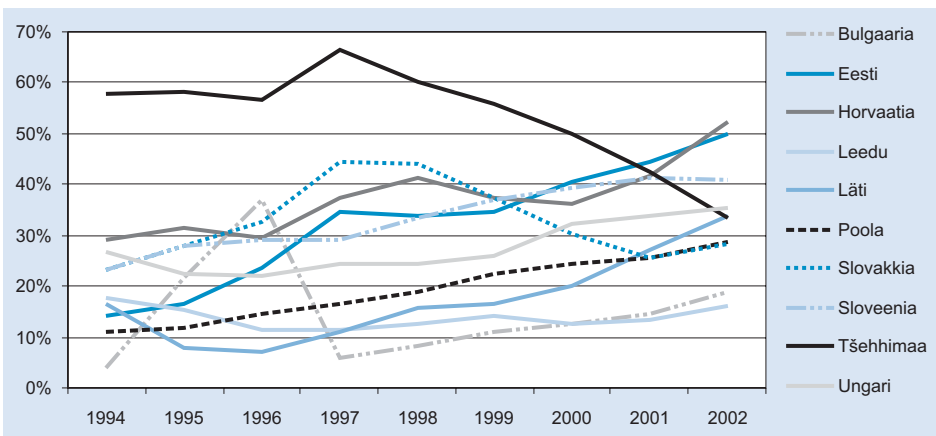
⁹ Siinkohal on Nordea Bank Finland Plc Eesti filiaali käsitletud tegutseva pangana, ehkki ametliku statistika seisukohalt on tegu filiaaliga. Seetõttu erinevad toodud näitajad ametliku statistika omadest.

Joonis 2. Välispankade osakaal pankade koguarvus KIE riikides

võrreldes teiste KIE riikidega suhteliselt kõrge (vt joonis 4). DCGDPd on kasutanud pangasektori arenguindikaatorina ka Lensink ja Hermes¹⁰.

Joonisel 3 toodud riikidest paistab silma veel Bulgaaria, kus 1997. aastaks eralaenude tase märgatavalt vähenes. Põhjuseks oli 1996.–1997. aasta suur panganduskriis, mil Bulgaarias suleti 17 panka, mis olid moodustanud kolmandiku kogu turust. Pärast kriisi on eralaenude tase hakanud taastuma, kuid jäänud siiski alla 20%.

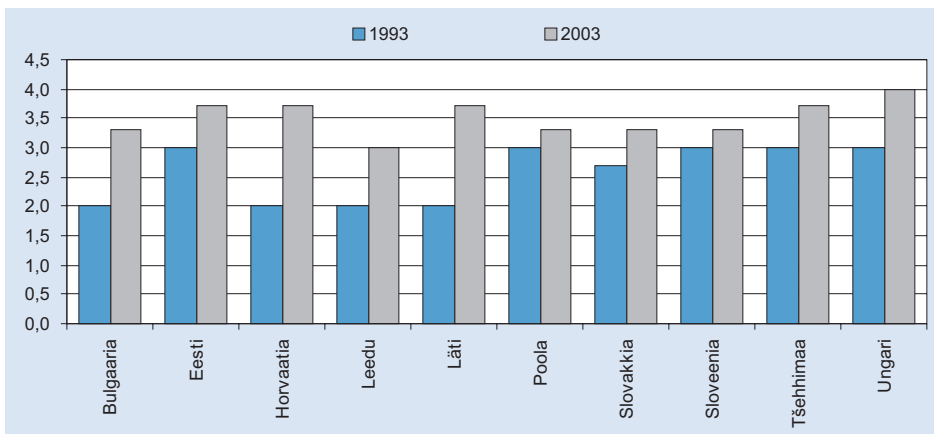

Joonis 3. Eralaenude ja SKP suhe KIE riikides

Jooniste 2 ja 3 võrdlemisel võib täheldada, et suurema välisosalusega pangandusturud on ühtlasi ka kiiremini arenenud. Huvipakkuv erand on selles mõttes Sloveenia, kus välispankade osakaal on küll väga väike, umbes 30%, kuid näiteks EBRD poolt koostatav arengu-

¹⁰ Vt 2. allmärkus.

indeks, mis sisaldab mitmesuguseid turu arengu indikaatoreid, nagu eralaenude tase, seaduste areng, pangandusturu stabiilsus jne, on Sloveenial võrdne Poola ja Slovakkia (vt joonis 4). Seega võib järeldada, et **suur välisosaluse mõju panganduse arengule siirderiikides on küll positiivne, kuid teatud juhtudel võib ka väga väikese välisosalusega turg areneda samaväärselt.**

Joonis 4. Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupanga hinnang pangasektori arengule KIE riikides.

EBRD hinnangul on pangandus KIE riikidest kõige paremini arenenud Ungaris. Järgnevad Eesti, Tšehhima, Horvaatia ja Läti, kus arengutase on enam-vähem võrdne. Kõige väiksem arenguindeks oli 2003. aastal Leedu pangandusel. Leedus on ka vaatlusaluste KIE riikide eralaenude tase kõige madalam. Seega võib öelda, et DCGDP sobib pangandusturu arengu iseloomustamiseks üsna hästi.

■ Empiirilise hindamise tulemused ■

Ökonomeetrilise mudeli lähtekohaks oli Claessensi¹¹ poolt koostatud empiiriline mudel, mille abil uuritakse seda, kuidas välispankade osalus turul mõjutab kohalike pankade rentablusnäitajaid. Mudelisse on kaasatud ka mitmed riigispetsiifilised (sisemajanduse koguprodukt, inflatsioon, intressimäärade tase jne) ning pangaspetsiifilised näitajad (hoiuste ja omakapitali osakaal jms). Koostatud mudelis lisati eelnevale võrrandile pangandusturu arengut iseloomustav näitaja DCGDP ja panga turuosa bilansimahu järgi (MSHARE). Korrutades need muutujad välisosaluse muutujaga, saadakse interaktiivsed muutujad, mis näitavad, kuidas välispankade sisenemise mõju sõltub pangandusturu arengu ja panga turuosa muutumisest.

¹¹ Vt 1. allmärkus.

Uuringu tulemused kinnitasid, et välispankade tulek KIE riikide turgudele on vähen-danud pankade mitteintressitulusi ja kasumlikkust ning suurendanud üldkulusi.

Pangandusturu arengutase on mõjutanud tulemusi järgmiselt: mida suurem on turu arengu indikaatori DCGDP väärtus, seda vähem on välispankade saabumisel vähenenud pankade kasumlikkus ja mitteintressitulud ning seda vähem on ka suurenenud pankade üldkulud. Need tulemused on kooskõlas tehnoloogia erinevuste hüpoteesiga, mille järgi arenenuma turu puhul toob välispankade sisenemine endaga kaasa väiksemaid muutusi.

Uuringu tulemused näitasid ka seda, et **välispankade tulekuga kaasneb laenuintresside keskmise taseme langus**. See viitab kasvavale konkurentsile. **Välisosaluse suurenedes vähenevad ka pankade laenukahjumid**, kusjuures suurpankade laenukahjumid vähenevad vähem.

■ Kokkuvõte ■

Käesolevas artiklis analüüsiti välispankade turule sisenemise lühiajalist mõju pankade efektiivsusnäitajale KIE riikides. Uuringu tulemused näitasid, et välispankade turule sisenemine vähendab kohalike pankade kasumlikkust, laenukahjumeid, mitteintressitulusi ja intressitulusi. Lühiajaliselt võib välispankade sisenemine suurendada pankade üldkulusi. Kokkuvõttes suurendab välispankade tulek konkurentsi kohalikul turul.

Uuringu tulemused näitasid, et välisosaluse mõju kohalike pankade käitumisele sõltub ka riigi pangasektori arengust ja panga suurusel. Kõrgema arengutasemega pangandusturul ei kaasne välispankade sisenemisega nii suurt üldkulude kasvu, kui vähemarenenud turul. Seega leidis osaliselt kinnitust ka tehnoloogia erinevuste hüpotees: mida arenenum on turg, seda väiksemad on ülekandeeffektid. Analüüsist järeldus, et mida suurem on panga turuosa, seda vähem vähenevad välispankade tulekul tema laenuprovisjonid, st välispankade tuleku mõju suuremaile kohalikele pankadele ei ole nii suur.